

Արշեղուցքի բոլոր մեր հասն երթալով՝ գտող կերպով վերևն վար դիտեց խոտակիցը։
 — Տես, — բռտա սա հայրական զխոտ ձայնով մը, — այս մատանին լմանկազին է ոչ ճիտութեամբ, այլ ուրիշ յատկութեանց համար։ Երբտասարգութեանս ժամանակ անհաւատանիքուն ձեռքը դերի լինկալ, այս մատանին Ս. Երկրէն դարձող ուխտաւոր մը լինի սուաւ։ Այս մատանուջն ակին տակը Ս. Գերեզմանին հողէն կայ բիշ մը. ոչոպիսի ընծայ մը չի մերտուիր։ Գուն երիտասարդ եւ կ զինուոր, և կ լմէ ձերութիւնը վերջին ժամուն իրեն հանդիպելիքը չի գիտեր, կ'ուզ պէտք է բսկ երիտասարգութեան համար՝ որ այնչափ երկայն ճամբայ մ'ունի պիտացր։ Այժ մատանին զբեզ պիտի պաշտպանէ գրծազգութեանց պէմ՝ երբ նեզ ժամերու մէջ գանուխս . . . : Կը ես քեզի կ'րոսեմ լմէ ուր նեզ ժամը հեռու չէ։

Կորած լուծիւն մը արիւց։ Միայն բոցին ճարճատիւնը և ձիերու խրխիւնջը կը լսուէր։ Հեռաւոր եղեգնուաներէն զայլերու սոնոցին ձայնը կու գար։

Տեղակալը՝ չուզելով տաւ մատանին, համոզուած այն մարդուն խօսքերէն, որ արդէն այն միջոցին ձիուն վրայ հեծեր էր։ Զինուորները բլրան ստորուոր կը սպասէին իրեն։

- Յառանջ, յառանջ։ Իսկ գու, բարեկամ, սղջամբ ձայնիւր, բաւ հեռուէն Արշեղուցքի. այնպիսի ժամանակներու մէջ կ'ապրինք մենք՝ որ եղբայր եղբոր չի վտասա՛իր. դուն չես գիտեր լմէ զով ազատեցիր, վասն զի ա՛նուն ծածկեցի քեզիմ։

- Ուրեմն Ապտանքը չե՞ս։
- Այդ իմ՝ զինանշանս է . . .
- Իսկ անձնույ՞։
- Պահաւան Զինուորու խմբի ընդերքի։

Այս բնիւթը՝ բլրէն վար սլացաւ, իրեն ձիարորները ետեւէն արշաւակի գիացին։ Քիչ ժամանակէն մշուշին և գիշերային միութեան մէջ անհրեւոյթ եղաւ . հեռուէն հովը գալախ երգին խօսքերը բերաւ .

Ո՛վ Տէր, գուն ազատ գերիները — Ատեի ազգի մը ծառայութեանէ։

Գուն մեզի առաջնորդ ատեի ուրախ երկրները, — ուր կը հրախիթ գնեղ սիրուն արշաւոյս մը, — Ուր քու սուրբ անունդ ամեն ատեն, աման մէջ, տանաքի մէջ կը պաշտուի։ — Ո՛հ, որտէ բղիտած աղօթից լա՛ն հաւուութեամբ, ո՛վ Տէր։

Չայնեբը կամայ կամայ մտերեան՝ խանուելով հովին, որ անսպաս գաշտին խոտերը կը տարուրիւրէր։

Թրգմ. Ն. Ա. ԳՈՒՏԱՔՅԵԱՆ

Շարայարելի

ՀԱՅ ՀԱՆԴԵՍՆԵՐ

ՀԱՆԴԵՍ ԱՄՍՈՐԵԱՅ, (ԴԻՆ 12, 1905)

Այս թիւին մէջ կ'աւարտէ *Կ. Ա. « Խոտրովիկ թարգմանիչ » ի վրայ կատարած ուսումնասիրութիւնը։ Ներկայ յօդուածովս կը շնչաւ լմէ ինչպէս Մանուկեկոսի ժողովրդին պատմութեան սկզբնական աղբիւրը « Ստեփան ժողովոց » գրութիւնը, բարբառովին տարբեր հանդամանաց մէջ կը ցուցնէ նոյն ժողովրդին Միբայէլ ասորին։ Հայ աղբիւրին տարբերութեանց ձիտումն է հակաքաղկեդոնական ցուցնել զՅովհաննէս խնաստուէր կաթողիկոսը, որուն ժամանակ գումարեկեցաւ ժողովուրդը Մանուկեկոսի ժողովրդի ազգային և կեցեցական պատմութեան կնճոտս կէտերէն մկին է . *Կ. Ա. անոր վրայ ցարգ եղած կարծիքներն ու վէճերը բնապատեղէ վերջ՝ այսպէս կը պարզէ նոյն ժողովրդի պատմութիւնը .

« Ը. դարուն, ինչպէս ծանօթ է, Յակոբիկ-Ասորիք կը հետեւէին Սեւրակոս մոյրորդներս, հետեւաբար կը գաւանդէին — թէեւ քիչ մը մեղմորեն — Քրիտոսոսի մարմինն « ապաղիստոսացու » մինչ շաւր ընդհակառակ կը խոտուովանէին լմէ Քրիտոսոսի ասորին էր « անպաղանակ », որ ըստ երեւուելի կը նշանաբ Յուլիանոս Ազգիպանցաւ մտորութեան։ Այս բառականապէս միայն տարբեր, ինչպէս պիտի տեսնենք, խոտուովանութիւնն պատճառ կ'ըլլայ յուզմանցս։ — Ինթ-իբայի վանաց ասորի կրօնաւորք իւր Հաղբիշացա (Բարշապուհ՝ ա՛նուն երկրէ մը շայտ կամօղբիկոսն կ'աճապաստանուին լմէ Յուլիանիոս հե. երբ Յովհաննէս ամբաստանութիւնս

կը քննէր, անդին Բեթ-Իզրայի վանաց կրօնաորհե-
րէն մին Գարբէէ՛լ զԱսորինքը կ'ամբաստանէ իրբե-
Սեւերեան - ասպականացան ։ Ենդրոյ շէքը վեճ-
մանց նիւթ կ'ըլլայ երկու կողմանէ ալ ։ Այս միջոցին
կը պատահի ըստ մեզ ի Գերսիդորշուտա բանակցու-
թիւն մը, որ անդուտ կ'ըլլայ, զիբար չեն հասկնար
և մանաւոր թէ ինչդին աւելի կը ստուկանայ ։ Հա-
յոց կողմանէ պատգամաբարց զուեմ՝ Խոսրով կ'առա-
ջարկէ սիննոդոս մը դումարի և հոն քննել ինչդին
վերջնականապէս ։ Լսելի կ'ըլլայ Խոսրովու յայնն և
Աթմասա թուրք մը կը գրէ առ կաթողիկոսն Հայոց
Յովհաննէս՝ հրաւիրելով անոր եպիսկոպոսներն Սևրպ՝
ժողովքի ։ Բայց Հայք ժամանակի ստիկաննէ խափա-
նուց՝ չեն կրնար Սևրպ մեկնիլ ։ Այն ատեն Աթմ-
նաս կը գրէ իւր կողմանէ Յ ասորի եպիսկոպոսի Էւսյոս
Սիննոդոսին տեղը կ'որոշուի Ապահունիք և Հարք գա-
ւառաց սահմանազուրիք - Մանագիբար գիւղը՝ ոչ շատ
հեռու Արզնէն ։ Ժողոված էր արդէն հոն Յովհաննէս
Հայոց կաթողիկոսն իրենեկողով 31 եպիսկոպոսներով
և բազմաթիւ քահանաներով և վանականներով ։ Ժո-
ղովն տեղի կ'ունենայ 726ին Տրէ ամառն 7ին ։ Հոն ի
դատ կը հռչակուի « Բանապիւտ » Գարբէէլ ։ Յետ
երկու վիճակաց՝ կը ցուցուի որ Գարբէէլը Յուլիանոսի
վարդապետութեան յարած ըլլալուն պատճառաւ՝ մտա-
բերած է սլաւոսի բանաբոլութիւն և կը ստիպեն զինքը
հրապարկուի դատապարտել ՅՅուլիանոս - երբ յամա-
նակ յաճն չ'անուր, կը նոյզեն զինքը, կը կրօնա-
կայեն քահանայութիւնէն ։ . . . Քրիստոսի մարմնոյն
վրայ ալիւսալ ինչդինքեր ըլլալէն վերջը՝ միութիւնն
տեղի կ'ունենայ ի վերջոյ, ընդունելով ին՝ Քրիստոսի
մարմնին ո՛չ և անապական չ'էր այն իմաստով ինչ ի-
մաստով որ կը վարդապետէր Յուլիանոս, և ո՛չ ալ
և ասպականացու չ'էր այն իմաստով, որով կ'իմանար Սե-
ւերոս, այլ էր և ասպականացու չ'էր որով առած էր
մարդկեան մահկանացու մարմնի, և էր դարձեալ և ան-
ասպական ՝ ըստ որով՝ ենթակայ չ'էր այն կրօն, որոնք
իրբեւ պատիժ եկան յարեցան մարդկան վրայ ։ Երկու
կողմանէ գրով հաւատոյ դաւանանքութիւն կը տրուի-
վերջնանք միութեան տեսականութեան, և այն, համար
պատարագ մատուցանելով կը ցրուին իւրազուրթեամբ ։
Այս է ուղն և ծուծը Մանագիբարի ժողովոյն ։

Սոյն յօդուածին մէջ զետեղուած է Մա-
նագիբարի ժողովքին Հարք ցանկը և 21 է
Սողոմոն Մրիկնա. այս տեղոյս համար կը
դիտուի թէ « կարելի չէ որոշակի իսկ թէ սր
անուան աղաւաղութիւնն է վերջինս ։ Մինք
առաջարկեցինք « Մոկաց » կամ Մարպաղ-
ոյ ինթենուլ » ։ Աւելի հաւանական չըլլայ
Թերեւս կարպալ Մրիկնա, որ կ'իջնայ Շիրա-
կի արեւմտեան կողմը, հիմայ Գարպաղ,
հին ատեն նշանաւոր իր կաթողիկէսը¹ ։

ԱՆԱՆՏ, (թիւ 12, 1905)

Իբր մեկնութիւն մը Ալֆրէտ ար վինիի
Փարիզ ստանաւորին, որ սոյն թիւին մէջ
թարգմանուած է, Պ. Զօպանեան յօդուած
մը կը զետեղէ իր թերթին սկիզբը, որուն
մէջ կ'ուզէ Ֆրանսական Ողիւն բացատրել ։
Սոյն վերնագրին տակ ամբողջ հատորներ
կարելի է զրել, շուրջ ուսումնասիրութիւն
մ'ընելու համար. բայց յօդուածի մը մէջ,
ուր երակացութիւնները միայն պիտի ամ-
փոփոխն, քիչ մը շատ խոնկալաւ ու ներ-
բողական է եղած Մեծ. յօդուածագիրը Ա-
սոր քով բուրսովին պարզ է Մարիմ Գօրկոս
նամակը կրովստի զեպրեթի մասին, մինչ հոս
կը սպասուէր ցաւասանջ հառաչներ. բայց
աչնիւ գրագէտը՝ իբրեւ վարիչ հրամանա-
տար, զրաւ իր պապարիւնութիւնը սպահել,
նոյն իսկ երբ իր շուրջը ամէն բան կը զղրդի ։
Տագնապ կայ և Պ. Դանիէլ վարուժանի նայ
թիւիչը ստանաւորին մէջ, ուղղուած իր բժիշկ
բարեկամի մը ։ Բայց հոս ճշմարիտ ցախ ար-
տայայտութիւն ալ կայ ու կը կարեկցինք ։ Իր
բարեկամը՝ Հայ բժիշկ մը որ գրաւ « ըսպան-
նիլ Մահր » կ'ուզէ Աշխարհ մը տանիլ ուր

Դեմքեր վըտա, բիբեր՝ տեղդի վառարան,
Որ փոխանակ արեգակին՝ կը տեսան
Հօրեան իրենց գիւղերուն . . .

Եւ ստուկալի սեսարաններու մը առջեւ կե-
ցրնիսով իր բժիշկ բարեկամը, կը գոչէ

. . . Ան - ո՛վ վրեժ - և զարարներուդ այս անփոքը
Քալքայութիւն առջեւ, շըլմար, սըրտիդ մէջ
Խեղդած պաշտօնդ, ընդդիգ, վէս,
Շանթի նըման՝ որ կ'երկընսայ պղզպատին,
Գուցե, գուցե, ո՛վ եղբայր, դու, մոլեկոն,
Նըշտարակ տեղ՝ սո՛րն ուղեւ . . .

Ահաւաստիկ հրատոյսը տողեր ։ Պիտի փափա-
զիէ որ երիտասարդ բանաստեղծը Հեռացնէր
բիշ մը փնտուած և սեժով պատկերները ։
Ես կը սիրեմ իր բանաստեղծութիւնը, և

1. Մրենայի վրայ տես Հ. Ղ. Վ. Աւիշանի, Շիրակ
էջ 137-42:

եթէ այս գիտողութիւնը կ'ընեմ, որովհետեւ
 աւելի կատարեալ կ'ուզեմ տեսնել զանոնք:
 Իհնա երկու բանաստեղծներ ալ կան այս
 թիւին մէջ, Ալֆրէտ ար Վիննի ե խորէն
 Նարայէ: Տը Վիննի Հանրամանօթ թերթու-
 րը՝ ասպետական գնացրով, Փորթից աստ-
 նաւորին մէջ, որ լաւ Հայերնի մը պար-
 ձուած է, անձանթ ուղեւորի մը ձեռքէն
 բռնած, աշտարակի մը կատարը կ'երնեն:
 Այն բարձրութենէն, գիշերուան մթութեան
 մէջ, զոր մեծաշուք ջահեր թափանցիկ կ'ը-
 նեն, ամբողջ հորիզոնի մը վրայ, որչափ որ
 աչքերնին կը կտրէ, կը նշմարեն

Հասուերներ պալատներ, գոբէթներ, սլաքներու,
 Աշտարակ ու տոնոններու, զանգակատանց, պատթիւ-
 ներու,
 Արտոցներու, քեռչերու եւ սքրածայր միւսերէի,
 Էրեւոյթներ պատնէշի, պարտէշի եւ անտափ.
 Պարոյրներ, աղեղնակներ, ծառաստաններ, սխաշաբք-
 ներ,
 Կոթողներ ու կամուրջներ եւ կամարներ ու զաներ,
 Ամեն բան կ'զեռայ, կ'մեծնայ, ու կը կառչի՝ վեր ելլելով,
 կը թեքուի, կը ծալուի, կը փորուի կամ կը տարածուի:

Փարիզն է ստիկայ, որուն զովիտը կ'ընէ՝
 Տը Վիննի յորպատաս, պատկերայից, խրոխտ
 լեզուով մը, որ շատ գիրբարոնելի կ'ըլլայ՝
 երբ մտածուի որ Փարիզ՝ արդէն մեծ, բեր-
 թողին մայրաքաղաքն ալ է: Իր Փարիզը՝
 մտաւոր աշխարհն է մանուանդ, աշխարհն՝
 ուր չար ու բարի, ամէն զապափարներ, կը
 ծնանին, կը կազապարտին ու կը տարա-
 ծուին.

Սօսի, կապար, ամեն մետաղ կը մերթուի հրատի մէջ
 Եւ ձուլուելու համար նորն՝ վառ նոսրին մէջ կը նետուի.
 Կ'այրի ամէն բան, կ'անրատու ու կը միայ, կը հոսի.
 Այս բոլորն կը գալուարտի, կը լեղջըրի, կ'ընայ, կ'ուլէ,
 կը սուչէ, կը մըրմընէ կամ կը կեծէ, կ'ազազակէ,
 կ'երգէ, կը հընչէ, կը բարբառի եւ կ'ազօթէ,
 կը շողայ, կը վառի եւ օդին մէջ կը սուչի,
 Հուր անձերէ ձեւով կ'ալոթի, փողափնածնէ. կ'օծանայ՝
 Գործ ու բանուր, ամեն բան կ'այրի, ւ ամեն բան կրա-
 կին մէջ
 Բեզուէն կ'զանալայ: Ամեն տեղ սալամանորներ: Դրժոխք:
 Էրգեմ
 Աշխարհի: Փարիզ, ըսկզբ ու կատարած, ըստուեր ու
 ջահ:

Ալֆրէտ ար Վիննի այս սուղբուն չափ, ե
 աստիցմէ աւելի գեղեցիկ են խորէն Նարայէյի

անտիպ թերթուածները, (զոր Ահուսիտ ասա-
 ջին անգամ կը հրատարակէ), որովհետեւ
 աստեղ Վիկտոր Հիւկյոյննինն են: Դարպէյ՝
 ոչ միայն ազգասած, այլ կ'երբեի թէ մեծ
 բանաստեղծի թերթուածներն ազատ թափող-
 մանուկներնն է ըրած, շատ կամ քիչ փո-
 փոխելով: Այգագոյնք թերթուածը, օրհնակի
 համար, հասկաբար մյն է Հիւկյոյ Նարպու-
 շես Բ. ստանուորէն: Տեսնենք ի՞նչ ինչ սս-
 ածան կը փոփոխէ.

À chaque fois que l'heure sonne.
 Tout ici-bas nous dit adieu.
 L'avenir ! l'avenir ! mystère !
 Toutes les choses de la terre.
 Gloire, fortune militaire,
 Couronne éclatante des rois.
 Victoire aux ailes embrasées
 Ambitions réalisées,
 Ne sont jamais sur nous posées
 Que comme l'oïseau sur nos toits.
 Non, si puissaut qu'on soit, non, qu'on rie ou
 qu'on pleure,
 Nul ne te fait parler, nul ne peut avant l'heure
 Ouvrir ta froide main,

L'homme aujourd'hui sème la cause.
 Demain Dieu fait mûrir l'effet;
 Demain c'est l'éclair dans la voile.
 C'est le nuage sur l'étoile,
 C'est un traître qui se dévoile,

Gloire, jeunesse, orgueil, biens que la tombe
 emporte !
 L'homme voudrait laisser quelque chose à la porte !
 Mais la mort lui dit: Non !

Ամէն մէկ ժամն որ կը հնչէ մեր ի լուր՝
 կ'անցի անհետ, ե կը թողու գեղց արեւուր.
 Աշխար բարեւա զոչն համայնք, վեշաք, հրճու անք,
 Գարուն, ծաղիկ, շուք եւ կեանք:
 Ամենայն ինչ որ է յերկրի, փառք եւ գահ,
 Կոթող, ամանք, արտաք, պարտա եւ թագ մեծաշահ,
 Անկալուն են, կ'անցնին երազ մեր հակուէն
 Ինչպէս թռչուէր ի յարկէն:
 Ո՛վ Ապագայ, ինչ խորհուրդ ես անթափանց.
 Ինչ կեծութիւն, ինչեր, պարտա, քաղիք, զանձ
 Չեն կարող քո ցըրուել խաւար, ե վաղուցին
 Բանալ զբաներ՝ մահացոյնն:

Այսօր մարդ կը սերմանէ պատանաք,
 վաղի Աստուած կը հասուերցնէ արդիւնքը.
 Վաղիւն արբոյն զեմքին է ամբ միգապանէ միգաման՝
 Չոր փարատէ լոկ Աստուած:

Փառք, մանկութիւն, զիջեցնութիւն, պատեր շահ,
իւր մանկագաւ հրեմէ վաղի անգութ մահ.
Մարդ՝ յապագայն կ'երկընցնէ ալ գողգող:
Ապկայն մահը կ'ըսէ. « Ո՛ր ք »:

Չվնտոցելո՞ր միւսներուն ալ Համեմատու-
թիւնները դնել, բայց Վիկտոր Հիւկոյի բա-
րեկամ՝ մի պիտի չուշանայ անդարձանալ
անոնց մէջ ալ մասնաւորապէս Յուստօցէքի՛ն
իր հօր շեշտը և հակադրութիւնները:

Հ. Ն. ԱՆՊԻՎԵԿՍ

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ՄԱՄՈՒԼ (րիւ 41-42).

Սեպտեմբեր 29ին սեպտյան կերպով դա-
շարման հերարկուած թերթս, Քեամիլ փա-
շայի յուսամիտ և արգարտէր ոգւոյն և բա-
րեհան արտօնութեան շնորհիւ կը միտկոխ
Հոկա. 19ին: Կորիւն վարչապետ ունի Յրու-
ծոները, փոխնակ երկրարանականի՝ մար-
զարանական է. անձնական — ինդիր: Զապիլ
Էրայեան ունի իր Կեղծ անձնակերպ միպա-
կին շորթորդ յօգուածը, որ գեռ վերջացած
չէ. կարգացուելիք գրութիւն մը: Յ. Ալփիտը
ունի « Փունէ » և ալ ընդգլխմատութիւն մը
ուզուած Հ. Մ. Արաճաճեանի, Փունէի իւրւ-
րացրիւ. հի՞նք իրաւունք ալ ունենար այդ
զանեշտպիւրը՝ բայց այդ յօգուածը իր անու-
նով ստորագրուած սպուելու երբեք իրաւունք
չունէր, որ պարզապէս արտիստուներ անուշ
մ'է: — Կարօն կ'երգէ Ռիտաուորը, ազատ
է երկիւր: — Յ. Ս. Թուշանձեան, ծանր
Պատասխանը կու տայ իր ընդգլխմատ Յ.
Ալփիտի, ուսկից Կորիւն վարչապետներն ալ
զատ աննելու կ'առաջարկուին:

(Թիւ 42). Յ. Գալստձեան սա խորագրով
Բանասիրական — չեզուարանական ինդիւրներ
վեց էջ կը մրտէ. այդ պարսոր անդեակ
կ'երեւի չեզուարանական ինդրով զբաղելու.
բայց ընթերցողաց մի մասը, որ փորձ մը
պիտի ընէ թերեւս առաջին անգամ Բուճա-
սիրական գրութիւն մը կարգալու՝ զայս կէս
մը կարգալէն վերջ՝ ցկեանս ո՛ն և է այդպիսի
գրութիւն ձեռք պիտի չտանու: — Մ. Ա.
Պարսամեան ունի 14 ասօցերով քերթուած
մը Մի՛ արբեցներ ... կը վերջացնէ

* Մի՛ արթնցներ, անըզպտութեան

Հաշիւը թո՛ղ որ քննարկնէ գիտ.
Մինչեւ որ յղարս իրականանան ք:

Այդ ցեղէն է Գանիէլ Վարուժանի Հա՛խը՛ր՛¹.
Պարտաւանը երբ արթննայ և բախտ ու-
նենայ կարգալու վերջին զեղեցիկ քերթուա-
ձը՝ քննալէն տա՞ջ պիտի երգէ անգամ
մ'ալ « ալ մի արթնցներ երբէք ... »: Եւս-
բայարեթի է Կարապետ Ստեփանեանի՝ Կե-
տարը: Գրական տառայտներին մէջ է զա-
ւեշտապիւր Յ. Ալփիտը, որ այս մասնաճիւ-
ղին մէջ հեղինակ է, եթէ կ'ըսուի այսպէս:

ԼՈՅՍ, (րիւ 45-51)

Լոյսի 45 թուոյն մէջ « Վարդապետու-
թեան ատրիճանները հայ եկեղեցւոյ մէջ »
Կրանակագիտական ուսումնասիրութեան մը Ա.
մասն է Վ.Ա.Գ.Ա.ՊԵՏ քառիկ տառադարձու-
րիւնը. հոն շատ մը լեզուարաններու կար-
ծիքները կը բերուին, որոնք վերջնականապէս
չեն կրնար սուտգրանել վարչապետ բառը:
Եւ Եփրեմ՝ Փափազեանի (թ. 47) « Հին-
քերպալէյնեան մեթոտով » ստուգարանու-
թիւնը (Վարդապետ՝ = Վար(ք) — Արդ-ար-
պետ) « անորոշ մեկնութիւններու մէջ » կ'ան-
ցնի խորագրէն: Այդպիսի մեկնութիւն մ'է
նաեւ այն՝ որ գրչագրէ նախնած է (Հմեմ.
թ. 50): — Եւսն Արեղայ ունի « Կուտա-
կրօնութիւնը Հայ եկեղեցւոյ մէջ » (շար. թ.
47) ուզուած Յ. Գ. Կրկերեանի մը բաց
նամակին (Մանգումէ Լիթրեար, թիւ 1321?):
Ընդգլխմատներ իրաւամբ « Պատմական փոս-
տերու Հարի չի տեսներ հաստատելու հա-
մար թէ Հայոց եկեղեցին շատ կանուխէն
կուտակրօն եկեղեցականներ ունեցած է ».
և եթէ ուսումնասիրական փաստերով խօսուի
ամէն անոնց զէ՛մ՝ որոնք իրենց արհեստին
հակառակ ինդիր մը կուզեն ուսումնասիրել,
պարզ յառելու համար՝ բոլոր Լոյսերը, Ար-
չարյաներով և Լուսարներով պիտի չբա-
ւականանային:

— Թիւ 46. « Ճոն Ֆարոնը և Ֆարոնը
Մաշկեւորցի ու Մարկոսի Աւետարանին մեկ-

1. Տես Սարգսաներ, ապ. Ի Վեներա. 1905.

նախնոր » յօգուածով՝ Լոյսի խմբագիրը կ'ուզէ արմատական սխալ մը ուղղել. Չարախանանի որով դարու մէջ սարսոց Բարսեղ Մաշկու որդին 1325ին անձ՝ շատերը Բարսեղ ճոն կոչած են. այս ճոն Բարսեղը կ'ապրէր Կերսու Շինողի օրով՝ Է դարու մէջ։

Հ. Գ. Չարպէշտաւիան իր Կոր Մասե- նադրութեան՝ մէջ համառօտաբար կ'անցնի, միայն անունը կը յիշէ Բարսեղ ճոն կոչ- մամբ, միանգամայն և Մաշկեայրի։

— Թ. Մկրտչեանը « Երազկանախօսու- թիւն » յին մէջ կանոններու կազմութիւնը կը քննէ. Երազկանները շատ ճիշդ է՝ որ այլ և այլ դարերու մէջ փոփոխուած են, և այս փո- փոխութիւնը կը նկատուի նոյն իսկ մի և նոյն դարուն այլ և այլ գաւառներու մէջ գրուած Երազկաններու մէջ. այս երեւոյթը որ կը նկատուի նոյն իսկ վերջին դարուց մէջ ար- պուած Երազկաններու մէջ՝ կը զարմացնէ զՄկրտչիչան. սակայն շատ բնական է այս՝ որ կարևորն ունի Երազկանը օրինակողին կամ սպողին համադրուին։ Կիրիլիոս մէջ օ- րինակուած շարական մը՝ սերով կը հիւր- բնակալէ Գրիգ. Անաւարդեցի կաթողիկոսին Երազկանները . Մեծ—Հայքի մէջ սակայն անոնք նոյն ընդունելութիւնը չեն գտներ։ Երազկան օրինակող մը՝ որ հակառակ է Բազիլիկոսի ժողովոյն՝ սիրով կ'աւելցնէ « Ով ըստ յի նախահարք ծի յաւելուած տունները. ուրիշ մը՝ հակառակ գաղափարով՝ զանոնք դարս կը թողու ձեռագրէն. ասոնք շատ բնա- կան են, և Մկրտչեան հարկ չկայ որ այդ- քան հօգ ընէ։ Իսկ խափանուած շարական- ներու (թիւ 47, էջ 1128) ինչոյրը պարզ է. « կան շարականներ՝ որ նոր կազմադրութեան մը համաձայն գրեթէ չբրգուելու պատար- սուած են » . ասոնց պատճառը՝ կամ այն

է՝ որ եղանակները չեն գտներ և կամ կրկին են։ Երազկանաց « Հեղինակներու կամ Գերթողներու ցանկը » կը ներկայացնէ մեզ (թ. 51)։ Այդ ցանկին կատարելութեան հա- մար անհրաժեշտ է աչքի առջև ունենալ էջ- միածոյն մատենագրութիւնի մէջ գտնուած այն ձեռագիր Երազկանը՝ որ գրուած է ԹԱ դարուն՝ Պետրոս Գեառապարձի կաթողիկոսու- թեան օրով. զգրախատարար ցարք Արարատ ամառարին մէջ մանրագնին ուսումնասիրու- թիւն մը շիրեցաւ այդ յարկի Ձեռագրին վրայ։

— Թիւ 47. « Լոյսի լուսարանութեանց » առաջին հարցումն է. « Ինչոյն արդեօք կը մաս- նիկին չ տառը կ'իրմատէք՝ բաղաձայնով սկսող բառերէ առաջ ալ »։ Ռուսահայոց մէջ շատ տարածուած ձեւն է այս. շատ ան- դամ տառաբախուած է ուղղել և ահա զի՞՞ բախտարար Բարզնի վ. կը նախընտրէ կ' քան կը՝ կարծելով որ այդ կը մասնիկը է մասն բային։ Սակայն կը մասնիկը տան- ձին բառ մ'է ինչպէս պիտի բառն՝ « կար- դամ » ի առջև։ Կը մասնիկը ուրիշ ձեւեր ալ ունի, ինչպէս կ'ընէ Բարզնի վ. օր. կա, կի. սակայն այդ ձեւերու գոյաթիւնը երբեք « բոլորովին արամարանական » չընեն՝ կ' գնեն բայերու առջև, զայն « անփոփոխ տարրն ու առար համարելով » . ինչպէս որ այդ ցեղի օրինակ մ'է պիտի և պիտար ։

— Թիւ 48. Դամասկոսի և Հայ եկեղեցի « պատասխանիք առ Հայք » ըր՝ քսան պա- տասխաններ ունի Հայոց ուղղած։ Այդ թրդ- թոյն մէջ կան զրպարտութիւններ Հայ եկե- ղեցւոյ վրայ, որ կասկածել կու տան՝ թէ հայաստեաց անձի մը (կամ հայու մը) գործն է թերեւս, և ոչ թէ Թովհ. Դամասկոսուց։ Ապագային զայդ ուսումնասիրողը պիտի գրու-

1. Տգ. 1895թ. վեհեակի, էջ 151։
 2. Սակայն չենք ուզեր ըսն թէ՛ կը մասնիկը բային նեո միացմանը արագրելի սխալ մ'է. այլ նորաձեւու- թիւն մը՝ մասն Ռուսահայերէն. և այդ նորաձեւութեան հարկ մը չկար, քանի որ կ'ուզուի Աւետարանարի քե- բախտութիւն մը հիմնել։ Եթէ Բարզնի վ. իրատեսը տրուի այդ կ'ի միացման՝ աճեն անկիւններէ նորու- թիւններ առաջարկել պիտի սկսին. և մէկն ալ պիտի

ընէ գրաբար գրողներուն, բացառականի ի նախդիրը պէտք է բառին նեո միացման գրել, ինչպէս որ Լայնա- ւոր տառով սկսող բառերու առջև չ գրեր կը միաց- նենք. ուրիշ մ'ալ մէ նոյն ժամանակ իրաւուքը պիտի ունենայ այդ ըրածներու քարտէս, օրինակ բերելով ի- նն բաժնուած գրուելը Ռուսի. քանի որ կը պարտա դրե- թու մէջ բային բաժնուած ապրած է կրտար նորէն իր այդ ձեւով զգտութիւնը շարունակել։

նուին անշուշտ: — Տրդատ եպ. Պախան ունի « Եկեղեցական Չեռագրեր թիւ 10 Ժողովածոյ Հաւաքեալ ի նուսաս Մովսիսէ մեղասմաճէ Զուգայեցոյ՝ ի թվին ՌիճԳ » (== 1695). և թիւ 11 Չեռամուծումն, և թիւ 12 Գիրք ոսկեկանք, վերջին գարեբու գործեր:

— Թիւ 48. Պատկ Արեկոյ « Եկեղեցական բառեր և ասացուածքներ » ու մէջ կը խօսի « Ամբոն » կամ « Ամպրոն », « Ամպհոլանի », « Այգոտք », (թիւ 50) և « Այրի » (թիւ 51) բառերու վրայ: « Այրիներ պէտք չէ՛ շփոթել սարկապուհիներու հետ. այսօրուան ատումով՝ կարելի է մայրապետները նայնացնել այրիներու հետ, թէպէտեւ ի սպտո կը մերթէ Հայ եկեղեցին մայրապետութիւնը և այրօրինակ գասակարգ մը շնչոտներ, և ինչ որ հիմայ ցիր ու ցան կան՝ իբր կրօնական կարգ չեն ընդունում »: Զարմանալի է թէ ինչպէս Փաւստ. Բիզանդի մէջ յիշուած կուսուստներ վրիպած է Պատկ Արեկոյի աչքէն. Մեծն Ներսէս՝ Այրիանացիներու հետ ԿՈՒՍՏԱՆՍՏՆՆԻԻԻ ալ կը հաստատէ, որոնց մէջ՝ բնական է՝ պէտք լին կուստք բնակել, որոնք ասոնց Այրի և Սարկապուհոյի ըլլալու՝ այսօրուան մայրապետներն են: Շատ սովորական են կուստնաց կամ կուսից անասպանները և վանքերը, որոնք կը յիշուին յիշատակարանաց և արձանագրութեանց մէջ ԺԵ գարէն ի վեր. և Յովհ. Կաթողիկոսն (Ժ Գար) կը յիշէ կուստնոց. (զեռ մանրամասն տեղեկութիւնք՝ տես Հնախօս. Հ. Ին՝ ճիճնանի, հա. Գ. էջ 214—7): Թի՛ւ՝ Հումայական և թէ՛ Հայ եկեղեցոյ « Երուսաղէմի կամ հոս և թէ՛ նոն ցիր ու ցան մայրապետները » են այն կուսանք՝ ինչ որ եկեղեցին ընդուներ է՝:

— Թիւ 49. « Հայ եկեղեցոյ ատաքեալները », իրենց տօնին առթիւ գրուած խմբագրէն՝ աշխատուած քննական յօդուած մ'է:

— Թիւ 51. « Գաւնը Բնչ է », Մեծ.

Բարզէն վ.էն գրուած: Բազմապիկի 1905ի Գեկեանքերի 558ի էջին մէջ « Հայ կրօնական բանաստեղծութիւնը » խորագրով յօդուածին մէջ երբ առիթ ունեցայ Գանձարաններու վրայ համառօտի խօսելու՝ « Գանձ » բառին ուրիշ ստուգարանութիւն մ'ատաջարկեցի. այդ առթիւ կը դառնայ Բարզէն վ. Լոյսի (Թ. 42, էջ 1002) մէջ իր տուած ծանօթութեան, զոր յիշեցի Բզմ.ի նախորդ թուոյն մէջ (էջ 47): Բարզէն վ. կը պէ՛տք ներկայ թուոյս մէջ. « Գաւնն ալ մինչեւ հիմայ կ'կարծուէր՝ թէ տե՛նիքի պէս ծագում ատած ըլլայ՝ Գանձ բառով սկսող քարոզներէ, որոնց հեղինակն է Մ. Գրիգոր Նարեկացի. Նարեկացի կ'սիրէ Գրիգոր ծայրահեղները և առաջին տունը « գ » ով սկսելուն համար իրաւի, բայց քարոզներուն ալ առաջին տան առաջին բառը Գաւն եղած է, և Հայկազեան Բազմապիկն ալ այս կերպով մեկնած է Գաւն »: Բարզէն վ. իր քննութիւնը կ'երեւայ հիմնած է մի միայն վիճեակոյ 1827ի հրատարակութեան վրայ, ուր Գր. Նարեկացոյ առումով երեք Գանձեր հրատարակուած են (էջ 367—375), որոնց տուններուն սկզբատառերը « Գրիգորի երգ » կը յօդեն. և յիշուի՝ երեքն ալ Գաւն բառով կը սկսին. բայց պէտք է գիտնալ՝ որ այդ Գրիգոր Գանձասացը ունի զեռ շատ ուրիշ Գարոզներ ալ, որոնց երեք անակոյները կը սկսին նորէն Գաւն բառով, և շատեր ալ « Գերագոյն » « Գթացեալ » « Գոհարանեալ » բառերով: Թի՛ւ՝ Հայկազեան Բազմապիկը և թէ՛ Բարզէն վ. « Գանձ » բառի մեկնութիւնը հիմնած են Գրիգոր Նարեկացոյ (որ հեղինակութիւն ունի) Գարոզներուն վրայ. այդ այն տառն կրօնայ հաւանական ըլլալ՝ երբ ասոնց հեղինակն ըլլայ Գրիգոր Նարեկացի. մինչդեռ ան ժի՛ւր պարէն վերջ ապրած անձ մ'է:

Ըսել է՝ եթէ Գր. Նարեկացոյ մատենագրութեան 1827ի հրատարակիչը « Գրիգոր-

1. Շատ իրատար Ամեն. Մարաքեա Ս. Պատրիարքէ Գալիպոսեան Ուրանդի երկու քարեբու կրօնագրական քօջ տուած ասոն՝ կարգացած է արեղայական

վեղարի օրհնութիւնը: Անշուշտ նախիկ « յազազ կրօնագր անեկոյ » կարգ կը կատարէին թէ՛ կուստնոց և թէ՛ կուսանաց:

րի երբ »երկն չորս Գանձ հրատարակել « Գերագոյն » բառով սկսողներէն՝ այն առանձն ոչ Հայկազեան Բաղդիբը և ոչ Բարդէն Վ. պիտի չկարծէին թէ՛ Գանձ կոչումը Բարդիբնուր » « Անձինք » բառին նման ծագած է: Գանձ բառը այնքան էրք նշատակութիւն ունի՝ որ Գրիգոր Գանձասաց մը (բառ փարեզեան 50 թ. Տաղարանի) « Գերահաւ » ցնծութեամբ բերկրեալ » Քարոզին տան սկզբնատառերը յօղել կու տայ « Գրիգորի Գանձ », փոխանակ « Գրիգորի երբ » ի, ինչպէս բրած է մուսերուն մէջ: Գարձեալ ժԻ գարու մէջ ալ Գանձն կայ երգել իմաստով:

Ն. Ենորհալին առաջ այդ Գանձ կոչում « Քարոզ » ներք ալ ձեւով մուս գրած չէին Հայ եկեղեցւոյ մէջ. և Ենորհալին իսկ իր գանձերը շարագրեց Քարոզ անուան սակ. այդ պատճառաւ Փարիզի յիշեալ թ. 50 Չեռագրը՝ միշտ ՔԱՐՈԶ խորագրի կը գին Գանձերու վրայ. և ինչպէս շեշտած եմ Հանգիսիս Դեկտ. 1 թուոյն մէջ՝ այդ Չեռագրին գրելը (ժԻ գարու կիսուն) երբ հարկ կ'ըլլայ իմ Գանձին վրայ իրակ սա ծանօթութիւնը գինը՝ կը գրէ « ՔԱՐՈԶ Երեւման սուրբ Խաչին (Այս Գանձս այլ վրայ է, միջ երեւման գրագր, գի մէկ մի շարագր կայ) » . փակագծի մէջ անուամբը գրչինն է. բսել է արդէն Քարոզներու Գանձ կոչումը սկսած էր: Այս է բսելիքս որ Գանձ բառը եկեղեցական երգերու արուած՝ կիրիկեան շրջանին մէջ արիւնցած բառ մ'է՛ երգ իմաստով, և ոչ թէ՛ Գանձ բառով սկսող Քարոզներու փոխաբերական իմաստով գործածուած: կիրիկեան շրջանին մէջ մենք լատին եկեղեցիէն շատ բան փոխ առած ենք, Պատարագի վերջին Աւետարանէն սկսեալ մինչեւ Մեծ Պահոց սե: վարագոյրը: Այսպէս ալ կարծեմ Գանձը նոյն լատիններէն մտած է՝ որոնք իրենց Ժամասացութեան մէջ ունին *Cantium* կոչմամբ երգին, մեր Գանձներուն օճով գրուած:

Բարդէն Վ.ի գանձի համեմատութիւնը պարսկերէն խսնակն = խակգիկ = խակգ բառերուն հետ՝ ես շատ հաւանական պիտի չամարէի, եթէ Գանձ բառը երգ իմաստով՝ կիրիկեան շրջանէն առաջ գործածուած ըլլար:

Հ. Մ. ՊԱՏՈՒՆԵԱՆ

ԵՐԿՈՒ ԻՍՈՒԲ ԵՒ ՀԱՐՑՈՒՆԵՔ ԵՐ

ԱՍՒ ՄԵՆԱՐԳՈՅ ԲԱԲԳԻՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

Բանասիրաց ծանօթ է այն փորձիկ, (մանուակը թէ փոր նիւթին համեմատութեամբ՝ մեկկակ) վիճարանութիւնը որ սեղի ունեցաւ վերջերս ընդ մէջ Մեծարդ Քարգէն Մ. Վարդ. կիւղեւերանի և Մեծապ. Ռ. Էֆ. Պերգլեանի՝ ժխտողական է, չը, չի, ոչ մանկիկերուն վրայօք:

Բացմակդը՝ որ միանգամէն աւելի առիթ ունեցեր է այդ փորձիկի վէճի նիւթին վրայօք զբաղելու՝ իւր անցելոյն մէջ (1897, էջ 180, 237, 280, 281, 437, առանց յիշելու զես հասցոյն տարիներու մէջ գրուածները), անշուշտ բնաւ միջամուս պիտի չըլլար վերջիշեալ բանասիրաց այդ վիճին, (որովհետեւ նոր բսելիք մը չուներ), եթէ Մեծարդ. Բարգէն վարագրեալ չտուպէր գինը: Լոյսի հետեւեալ սուղերուն համառու բացատրութիւն մը տալու. « Թէ շատեր յի կ'գրեն Ս.Շմ. Կեր. Էջ. Գ. « զեմի մէջ, ստոյգ է այս: Վ ինննայի Միխիթարեանց « պէտք է հետեւէին Այսրենանի, և իրաւի կը հետեւին: « Վ Ենեակիկ Միխիթ. Շայրերն ալ կ'գրեն. բայց Ս. Ղա. « արքի մէջ արդի հայերն իմբորնակութիւնը զես վերէ « նական չէ եղած, ինչպէս եղած է Վ ինննուցոց ցով »: (Այս. թ. 50, էջ 1210):

Կա՛նք իւր փակագծի մէջ՝ դեռողութիւն մը: Վերոյգրեալ սուղերուն մէջ եղած իրաւի բարբ՝ մենք ստոյգազմեր ենք, ոչ թէ այդ բառին նշանակութիւնը շեշտելու նպատակով, ալ միայն հարցնելու թէ արիւնքս է արեցից զբարբ յիշատի, յիշատուին ճեմին՝ աշխարհարարի մէջ իրաւի կերպարանափոխութիւնը: Սկզբնական յնախդիր՝ յայտնի է որ այդ նույնի կերտուած բառին մէջ սեղու կապակցութիւն ունի վերջին ի ստանի հետ (զարբարի մը). այնպէս որ աշխարհարարի վերածելու առնին՝ հարկ է նաեւ այդ ի գիրն ալ յարաւել, որով կը մտայ իրաւ (և իրաւ կը հետեւին):

Մենք գո՛րծի արարք որ կը նկատենք Մեծ. Վ ինննայի Մե. շարք միօրինակութիւնը ըլլալ լեզուի շարագրութեան մէջ, ըլլալ ուղղագրական կանոնաց մէջ. իրականութիւն մը՝ որ ցոյց կու տայ թէ գործնականապէս կրցեր են Մեծ. Վ ինննական Միխիթարեանց մէջերնին հասարակաց համոզում մը զոյսցնել և ամէնքն ալ մի և նոյն դրութեան հետեւի:

Գաւով Վ Ենեակիկ Միխիթարեանցս մասին եղած բացատրութեան, թէ « Ս. Վարդարի մէջ արդի հայերնի միօրինակութիւնը զես վերջնական չէ եղած » , կը հաստատենք՝ որ ստոյգ է նաեւ այդ դիտողութիւնը, և բսել է թէ Ս. Վարդարի մէջ նշանակական կործանաց ցատտ զործարարութեան մէջ՝ չէ ուղղած մինչեւ հիմայ սահմանագծի մը գինը, և պահանջել որ գտնի կարծիքներն՝ միակերպութիւն պահելու սիրոյն համար . — Միակերպութիւնը, ինչպէս վերեւ բսելք, ինչքորն շատ յարգելի բան է նաեւ ուսումնական ինտրոց մէջ, քայց ոչինչ նուազ յարգելի է նաեւ զանգուրթիւն չպահանջել և « յիւրկայս պատուութիւն » սկզբունքին զործարարութիւնը, քանի որ այս՝ Քոստի մը հետեւանք յի տար: Ան այն է պատճառն որ Վ Ենեակիկ Միխիթարեանիներու հասարակութեանց և մասնաւոր Բացմակդի մէջ միօրինակութիւն չի պահուիր ուղղագրական և տառադարձական օրէնքի, քանի որ այդ ինտրոց մասիկ Ս. Վարդար Շայրերուն համար վերջին խոսքն և պարտասրից վճիռ արուած չէ Վ անքիս Ուսումնական Ժողովքէն և Հայկական Ճեմարանիս Հաստատութիւնէն:

Այսքան՝ Լոյսի վերոյիշեալ սուղերուն՝ բացայայտու